

מעשייה פמיניסטית לפמיניזם מוצהר? נשות הציונות הדתית לאומית

מרגלית שילה וליך רוזנברג-פרידמן

בתחרות חיבורים שיזם ארגון 'קולך' – פורום נשים דתיות' בשנת 2006, התבקשו החברות הצעירות להגיב על מודעה פרובוקטיבית, שזה לשונה: 'דרושה אישה מוכשרת, בת זוג מסורה, סטודנטית מצטיינת, אשת קריירה מוצלחת, אמא נהדרת, תלמידת חכמים (אבל לא יותר מדי...) מורה דגולה, מקפידה במצוות, בעלת נפש רוחנית, גומלת חסדים ועוזרת לזולת וכמובן צנועה וחסודה'.¹

האומנם דמות נשית דמיונית זו מייצגת את הפמיניזם העכשווי של הנשים בציבור הציוני דתי? או: מיהי העבריה הדתית החדשה אשר התעצבה בארץ-ישראל בדורות האחרונים, והאם אפשר לכנותה דתית פמיניסטית?

בראשית דברינו ברצוננו להציע, על פי תמר רוס ואורית קמיר, הגדרות רחבות ככל האפשר למונח 'פמיניזם', כגון 'תנועה לקידום שיוויון נשים ולהתחשבות בנקודות מבט ובדאגות ייחודיות לנשים',² וכן 'תנועה החושפת את מנגנוני דיכויין של נשים'.³ נחלק את הדברים לשני חלקים: בחינת התפיסה הנשית דתית שרווחה ערב הקמת המדינה וניסיון לבחון את התפיסה הנשית דהיום. נציג

* דברים אלה נאמרו בכנס: "פנים רבות לה" – ישראל בת 60, שנערך על ידי המחלקה ללימודי ארץ-ישראל וארכיאולוגיה ע"ש מרטין זוס) באייר תשס"ח (מאי 2008) לציון שישים שנה למדינת ישראל.

1 מודעת 'קולך' בתוך א' ציון גלומביק, נ' באומגרטן-שרון וט' ברנר (עורכות), השמיעיני, קולות מהדור הצעיר, 'קולך' – פורום נשים דתיות, ירושלים 2007, עמ' 2.

2 ת' רוס, ארמון התורה ממעל לה: על אורתודוקסיה ופמיניזם, תל-אביב 2007, עמ' 33.

3 א' קמיר, פמיניזם, זכויות ומשפט, תל-אביב 2002, עמ' 20.

שלושה עניינים הקשורים זה בזה: מודעות פמיניסטית נשית; תלמוד תורה של נשים; הערכה וניתוח של השינויים. דיון בתחומים אלו עשוי להניב הגדרה נוספת של פמיניזם.

פמיניזם טרם הקמת המדינה

א. מודעות פמיניסטית: זהותה של האישה הציונית דתית החדשה החלה להתעצב בשנות המנדט הבריטי, בעת שנפתח, לזמן קצר, חלון הזדמנויות שאפשר קבלתן של תפיסות חדשות של נשיות, כינון יחסי מגדר חדשים ויזמות פמיניסטיות. הנציגות הדתיות באספת הנבחרים בתקופת היישוב, מייסדות האולפנה החדשנית לבנות בשנות הארבעים, חברות הקיבוץ הדתי שהשתתפו באופן פעיל בלימוד התורני, בנותיהן, שמגיל צעיר למדו גמרא עם הבנים (תופעה שלא היה לה אח ורע בציבור הדתי) והלוחמות הדתיות במערך הביטחון – כולן מייצגות שלבים חשובים בתהליך התפתחות תודעתן העצמית של הנשים הדתיות.

אמנם בהכללה ניתן לומר כי הנשים הציוניות דתיות בתקופת היישוב ראו באימהות ובחינוך הילדים החלק החשוב בתרומתן לחברה, אך לצדן היו נשים שלא ויתרו על הגישה המסורתית אלא ביקשו להוסיף עליה מחויבויות כ'בנות-עם' בזכות עצמן. לצד התפקידים המסורתיים של האישה הן שאפו גם לשינוי דמות החברה ומקומה של האישה בה. הן קראו להקניית ערכים זהים ברוח היהדות לשני המינים, באמצעות חינוך ללא הבדל מגדרי, וסברו כי נשים אמורות לצאת מד' אמותיהן ולהקדיש את כל מרצן וכוחן להתחדשות האומה. אולם הקריאה החדשנית לשינוי מקומן ותפקידן של הנשים הייתה תגובה להתעוררות הלאומית ולרצון לרתום את כל הכוחות למאבק הלאומי. לפיכך נכנה את היזמות הפמיניסטית הזאת 'פמיניזם על תנאי', שמקורו בצו השעה.

זאת ועוד, את רצון הנשים הדתיות לאחוז את החבל בשני קצותיו היה קשה ליישם. עמדתן אילצה אותן להפגיש שתי שאיפות מנוגדות לכאורה: עצמאות מצד אחד ושמירה על המסורת מצד אחר. כך נוצרה מציאות פרדוקסלית, שבה נשים היו שמרניות בהצהרותיהן אך פורצות דרך בעשייתן; נשים נקטו יזמה פמיניסטית, ולאחר זמן שבו למקומן המסורתי. מפאת קוצר היריעה נדגים תהליך זה באמצעות יזמה אחת, בשטח הלימוד התורני.

ב. לימוד תורני: בשני העשורים האחרונים הולכת ומתגברת התופעה של צעירות דתיות הרוכשות ידע תורני שיטתי ומעמיק במסגרות לימוד מסודרות. רבים אינם יודעים כי שורשי התופעה החדשנית נעוצים בתקופת היישוב: הניסיון להקים מוסד חינוכי תורני לבנות (אולפנה) בראשית שנות הארבעים.

סיפור האולפנה חורג מ'סיפורו של מוסד'. הוא פרדיגמה של מהות הפמיניזם של נשים דתיות בתקופת היישוב ושל דמותה של חברה. הציונות הדתית מאז ועד היום היא חברה מתלבטת בכל הנוגע למקומה של האישה: כיצד לשתף את האישה הדתית במפעל הלאומי ובה בעת לשמר את תפקודה המסורתי בספֶרה הפרטית; כיצד להעניק לבת חינוך בעל מאפיינים חדשים בד בבד עם ההקפדה על חינוך לייעודה המסורתי בבית ובמשפחה. הרצון לעצב דפוס חדש של חינוך תורני לבנות בראשית שנות הארבעים נתפס כמעין קריאת תיגר על החברה הדתית. עם זאת, הוא העיד על פנים נשיות חדשות בחברה זו.

התשתית הרעיונית להקמת האולפנה לבנות נוצרה בתנועת הנוער בני עקיבא, שהעניקה חינוך רעיוני זהה לחבריה ולחברותיה. חברה מעורבת זו שימשה אמנם עילה לגילויי התנגדות כלפי התנועה, אך השפיעה על מקומן של הנשים במפעלי הציונות הדתית ועל תביעתן לחינוך תורני. תפיסת עולמם של חברי בני עקיבא חייבה הקניית מטען תורני והכרה דתית לא רק לנער אלא בייחוד לנערה, שכן היא המעניקה לבית היהודי את צביונו. תפיסה זו, המושתתת על הייעוד המסורתי של האישה, אמורה הייתה להיות בסיס לשינוי מגדרי בתחום החינוך התורני. אולם המפעל החינוכי הראשון של התנועה היה מיועד לבנים דווקא.

ישיבת בני עקיבא הראשונה נוסדה בכפר הרא"ה באוקטובר 1939, במחשבה שאין לצאת לקיבוץ – ההגשמה החלוצית – בלי הכשרה תורנית. תפיסת הישיבה כמפעל מרכזי של התנועה הבליטה את נחיתות החברות, שכן סוגיית הכשרתן התורנית נותרה ללא מענה. לפיכך נראה היה שהפער בין המינים, שהיה בו כדי להשפיע על ייעודן ועל מקומן העתידי של הנשים במפעל ההתיישבות, צפוי שיעמיק.

לחברות צרמה העובדה שדווקא בתנועה שנשאה את דגל השוויון המגדרי הוקם מפעל יוקרתי על בסיס חד־מיני. הן ביקשו להקים מוסד תורני מקביל עבורן, שכן – כפי שהציגה זאת טובה אילן – 'בעיניהן, כשם שקיימת ישיבת בני עקיבא

לבנים, כך צריכה להתקיים ישיבת בני עקיבא לבנות. תקראו לזה תחושת קיפוח או אפילו צעד פמיניסטי. תפיסת החברות הייתה כי החינוך בישיבת בני עקיבא כהכנה לקבוצה הוא שיא ההגשמה של ערכי התנועה. התחושה שקיננה בקרבן הייתה אפוא: "ומה עם הבנות?". תחושה זו לא הוצגה כהתרסה כלפי התנועה אלא כשאלה המצריכה פתרון מעשי. הצעד הפמיניסטי, בלשונה של טובה אילן, נבע מתחושת קיפוח, אך גם מדאגה לייעוד התנועה. כדברי יהודית פרידמן, תלמידת האולפנה:

גם בשביל [החברה] נכונה סיסמתנו 'תורה ועבודה'. אבל אף פעם לא דאגו להקניית תורה לחברה באופן ממשי [...] רוב חברותינו אינן מכירות את היהדות באופן יסודי [...] איך נוכל לתבוע מהן להיות חברות מסורות לרעיוננו בזמן שאין להן מושג בהלכה? איך תוכלנה לחנך את הילדים לחיי תורה מלאים אם הן בעצמן אינן מרגישות את הדבר? שאיפת חברות 'בני עקיבא' ליטול חלק שווה לזה של החברים בהגשמת ערכי תורה ועבודה, נועדה לאפשר את שילובה של החברה במפעל התנועה, אך גם לחזק את תפקידה המסורתי של האישה – האם המחנכת.

חברות בני עקיבא דרשו להקים אולפנה – מוסד לחינוך תורני לבנות להכשרה של שנתיים בלימודי קודש – ופעלו לקדם רעיון זה. ייחודו של מפעל זה לעומת מפעלי חינוך אחרים של הציונות הדתית הוא היותו פרי יזמת החברות ולא פרי יזמה ארגונית חיצונית. שאיפת החברות נפלה על אוזן קשובה, שכן יזמתן להקמת האולפנה נולדה בד בבד עם המוכנות הרעיונית לכך בתנועה.

בעיני החברות, מטרה אחת הייתה לכינון האולפנה ולכינון הישיבה: הכשרה לקראת הגשמת ערכי התנועה בקיבוץ. אף שהן בעיני בני עקיבא הן בעיני החברות מטרת האולפנה הייתה 'ישיבה לבנות' על פי הדגם של הישיבה לבנים, התנועה לא ראתה בהקמת האולפנה נקודת מוצא לשינוי יחסי המגדר בחברה הדתית. המטרה בעיני התנועה לא הייתה חינוך הבת לתורה לשמה אלא הכשרתה למימוש ערכי התנועה במפעליה באופן הטוב ביותר. כך נתפס הדבר גם בעיני החברות, ואולם הן ראו באולפנה גם אמצעי לעיצוב יחסי מגדר חדשים בקבוצה ובתא המשפחתי. כפי שכתבה לימים התלמידה מרים קורננץ־יחיאל: 'הבת המתחנכת בו תהיה מסוגלת ללכת בד בבד עם החבר הלומד בישיבה, וברבות

הימים יקימו משפחות מושתתות על יסודות התורה ויראת שמים'. נראה כי החברות, לצד ההגשמה הלאומית, ביקשו לכונן יחסי מגדר חדשים במשפחה, ולו מבחינה תורנית, ואולי להביא לשינוי גם בתפיסת הזוגיות – אם כי דבריה של קורננץ־יחיאלי נאמרו לאחר זמן.

באוקטובר 1942 הוקמה האולפנה בשכונת עין גנים בפתח־תקווה על ידי שבע חברות שהתגברו על התנגדות הוריהן. ואולם, תוכני הלימוד מעידים על תפיסה שונה של האולפנה לעומת הישיבה: במרכז הלימוד באולפנה נקבעו לימודי יהדות, אך נעדר מהם לימוד גמרא. אף שהאולפנה נועדה להיות 'התשובה הנשית' לישיבה הגברית, החברה הדתית עדיין תפסה את התושב"ע כמעוז גברי, הן מבחינה מעשית הן כתחום לימוד ומחקר. בפועל, האולפנה לא הייתה 'ישיבה' על פי הדגם המקובל.

האולפנה בצעדיה הראשונים התמודדה עם קשיים רבים: קושי לגייס כספים בשל היותה מוסד חדשני; התנגדות ההורים; מחסור בנשים המתאימות לשמש מדריכות ועוד. האולפנה לא זכתה להאריך ימים, ולאחר שנה אחת בלבד נסגרה. נראה כי הקדימה את זמנה; הקרקע עדיין לא הייתה בשלה לקליטת רעיונות חדשים בתחום הלימוד התורני הנשי, והאולפנה הוקמה בלי שנעשו ההכנות הדרושות לביסוסה.

רק בשלהי שנות החמישים הוקמה אולפנה לבנות בכפר פינס, דפוס חינוכי חדש של בני עקיבא, ביזמה גברית. הרב משה צבי נריה, מייסד ישיבת בני עקיבא הראשונה לבנים, הביע התנגדות לעיצוב האולפנה כ'ישיבה לבנות'. הוא סבר כי יש צורך במוסדות שיטפחו את רוח הבת ויכינו אותה לקראת תפקידה כעקרת הבית – 'עיקרו של הבית'. ייעודה המסורתי של הבת נותר, אם כן, בעינו.

ג. הערכה וניתוח – פמיניזם על תנאי: בניגוד לבתי המדרש של ימינו, המצהירים על מטרה דתית בלימוד תורה 'לשמה', האולפנה בשנות הארבעים הייתה אמצעי להשתלבות במפעל ההתיישבות. ייתכן שהכישלון טמון בכך שהיזמה החדשנית הייתה למעשה 'פמיניזם התלוי בדבר'. משום כך, ספק אם היה בכוחה של האולפנה הראשונה בתקופת היישוב להתקיים לאורך זמן. נדרשו עוד שנים רבות עד שנשים דתיות הצליחו ליישם באופן רחב את שאיפותיהן בתחום הלימוד התורני. אולם פרשת האולפנה היא עדות לראשית צמיחת מודעות נשית חדשה,

שהתבטאה בתביעה לשוויון מגדרי גם בתחום התורני. האולפנה היא רק דוגמה אחת מני רבות לניצניה של זהות נשית דתית חדשה שצצו בימי היישוב, גם אם לא אפיינו את החברה הנשית דתית בכללותה. אך במשך שנים רבות לא המשיכו ניצנים אלה להתפתח, ודומה שהזהות הנשית דתית החדשה נעצרה ולא השתרשה בחברה הדתית, ואולי אף נסוגה מעט. במבט לאחור אפשר להעלות כמה סיבות לכך.

ראשית, המהפכה הציונית שהציונות הדתית ביקשה להשתתף בה אמורה הייתה להגיע רק עד פתח הבית, ולא לשנות את זהותה המסורתית של האישה. הציונות הדתית, שביקשה לשלב בין שני העולמות, החילוני והאורתודוקסי, חששה להיסחף אחר החידושים ולאבד את העוגן המסורתי. היחס לחידושים כגון תמיכה בשוויון זכויות פוליטי לנשים, שיתוף נשים בכוחות המגן והקמת מוסד חינוכי-תורני לבנות נבע מפרגמטיזם ומצרכים לאומיים, ולא משינוי תפיסתי כולל. שנית, קבלה ממשית של ערכים חדשים הקשורים באישה ובמקומה היא על פי רוב תהליך ארוך ומעמיק, המתחיל בקרב הנשים ומחלחל בהמשך לחברה כולה. נסיבות התקופה אפשרו את תחילת התהליך ואף גרמו לו, אולם עיכבו את המשכו. סיבה שלישית ומרכזית היא שהיזמות החדשניות לשילוב נשים דתיות בתחומים 'גבריים', היו רק נחלת מעטות. רוב הנשים לא עסקו בשאלות מגדריות ואף נמנעו מלבקש לעצמן שוויון. רצונן היה לתרום למאמץ הלאומי. מכאן מובן שמשוהושו העדים הלאומיים, התחוללה נסיגה מסוימת ביחס לנשים ולמקומן בחברה, והחידוש נתפס כאפיזודה בלבד. מאחר שלא הייתה להן מודעות פמיניסטית מוצהרת, נשים לא ניצלו את חלון ההזדמנויות שנפתח בפניהן בתקופת היישוב, ואלה שהכירו בהזדמנות שנזדמנה לפתחן לא היו נועזות דיין למחות ולתבוע את המשך השינוי.

המאה העשרים ואחת

מה מאפיין אפוא את היזמות הפמיניסטיות העכשוויות, ומה הסיכוי למימושן בעתיד?

א. מודעות פמיניסטית: בשנות המנדט הקולות הפמיניסטיים שהבליחו בחברה הדתית יצרו מנגינה מבולבלת, שהגיחה ונאלמה כמעט מיד, ואילו הזירה העכשווית שונה ממנה לבלי הכר. גם מבט קצר מלמד כי תודעה נשית, ואולי אף תודעה פמיניסטית, שעוצבה הן מתוך הסכמה והפנמה והן מתוך דחייה, היא

תופעה מוכרת בציבור הרחב. ברחוב הציוני דתי יש מגוון רחב של ארגוני נשים המעידים על מודעות נשית פמיניסטית מובהקת: 'קולך' – פורום נשים דתיות', המצהיר בריש גלי כי שינוי החברה הדתית בהתאם לתפיסה הפמיניסטית הוא מבחינתו 'תיקון עולם' ראוי ונדרש; 'קואליצית עיקר' – ארגוני נשים למען סיוע לעגונות; 'הקו החם' למוטרדות מינית במגזר הדתי, ולצדו 'פורום ארגוני הנשים הדתיות' למניעת הטרדה מינית. בניגוד לארגוני נשים מסורתיים, שעסקו בפילנתרופיה ובהכשרה מקצועית של נשים, הארגונים החדשים מבקשים לקדם סדר יום פמיניסטי שהיה עד כה בבחינת בל יראה ובל ימצא במגזר הדתי, סדר יום שמבקש לקדם את מצבן המשפטי של הנשים במסגרת ההלכה. עוולות שעד כה הוצנעו או הוכחשו הן עתה נושא לטיפול ציבורי גלוי. כבוד האישה הדתית אינו עוד עניין שמודחק לבית פנימה, אלא מוקד לדיון בראש חוצות – פמיניזם מוצהר.

לצד ארגונים מגוונים אלה ואחרים קמו מניינים חדשים – מנייני נשים שנפגשים אחת לחודש או במועדים מיוחדים, למשל בזמן קריאת מגילה, ומניינים שוויוניים קבועים, כגון 'שירה חדשה' בירושלים. מניינים אלה, שאמנם משתתפים בהם רק מעט מבני המגזר הדתי לאומי, הם הודאה חד־משמעית בדבר האי־נחת של חלק מהנשים הדתיות מבתי הכנסת הרגילים. תערוכת צילומים שהוצגה לראשונה לפני כעשור, המציגה את מראה בית הכנסת כפי שהוא נשקף מעיני נשים המתבוננות בהיכל ממקומן בעזרת הנשים, מבטאת את האי־נחת של חלק מהן ומהווה אמירה פמיניסטית מתריסה. גם אם תופעת המניינים החדשים היא עדיין נחלת מעטים ומעטות, הרי היא בבחינת קול קורא, ולא במדבר: המודעות הנשית הפמיניסטית אינה עוד ישות מסתתרת, אלא אמירה גלויה וברורה.

לעמדה חדשה זו יש ביטוי גם בתחום המחקר והפובליציסטיקה. אוניברסיטת בר־אילן, מספינות הדגל של הציונות הדתית, מתהדרת בשני מכונים לחקר האישה היהודייה ובחוג ללימודי מגדר. חוקרות מתחומים שונים מעשירות את ארון הספרים היהודי בספרי היסטוריה, מחשבה, פילוסופיה, חקר התנ"ך, התלמוד והמדרש ועוד. ארגון 'קולך' מפרסם בכל חודש עלון לדברי תורה שנכתב על ידי נשים ומיועד לציבור הרחב, המופץ באלפי בתי כנסת ברחבי הארץ. לצדו יוצאים עלונים נוספים, שמבקשים להתחרות בו ולשמש לו חלופה אנטי־פמיניסטית. כל אלה וביטויים רבים אחרים הם עדות חותכת לקיומה של מודעות נשית, בין שמתוך קבלה והסכמה ובין שמתוך פולמוס ודחייה.

ב. תלמוד תורה של נשים: מבט בתכניות ההרצאות שנישאו בכנסים הבינ-לאומיים שנערכו על ידי 'קולך', מעלה מסקנה חד-משמעית: השאלה אם נשים יכולות, או זכאיות, ללמוד תורה על כל רבדיה – שאלה שניצתה בעוז בכנס הראשון בשנת 1999 – התפוגגה. בעוד שלפני כעשור הדיון בסוגיה 'תלמוד תורה של נשים – סיכויים וסיכונים'⁴ עורר התרגשות רבה, בתכנית הכנס החמישי שאלה מעין זו כלל לא עלתה. עשרות המדרשות שקמו ברחבי הארץ, על מגוון הפנים שלהן, כולן מיועדות לקדם ידע תורני של נשים, ומאכלסים אותן כמה אלפים של נשים.

האומנם כל רובדי החברה הציונית דתית מסכימים לכך שלימוד תורה הוא גם נחלתן של נשים? לנוכח הגידול במספר המדרשות, והתפשטות לימוד הגמרא אל תיכונים דתיים לבנות ואל אולפנות, תשובתנו היא חיובית. אמנם ברוב בתי הספר היסודיים בנות עדיין אינן זוכות ללמוד כבנים, וגם במוסדות התיכונים והעל-תיכונים הלימוד הנשי שונה בכמותו ובאיכותו מהלימוד הגברי, אך הוא חלק אינטגרלי מתכנית הלימודים. מחד גיסא, תלמוד תורה כבר אינו נתפס כמחוק לתחום עבור נשים, ומאידך גיסא, המבט הנשי המרענן על הטקסט הקנוני יצמיח, אולי, ערוץ למידה חדש, אשר יאפשר גם לבנים ללמוד ביתר התלהבות.

התמודדות הציבור הציוני דתי עם תלמוד תורה של נשים נתפסת כסיפור של ניצחון פמיניסטי, אך למעשה הלימוד הנשי נתפס מבחינה הלכתית כפחות בערכו מהלימוד הגברי, בבחינת גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה. זאת ועוד. עדיין אי-אפשר אפילו להעז לחלום על פורום של רבנים שעוסקים בלימוד גמרא שאישה תוכל להשתתף בו. תקרת הזכוכית, שמתורצת בתירוצים הלכתיים ונשענת על אדני הכמיהה לצניעות, משאירה למעשה את הנשים הרחק מאחור.

ניתן לומר בביטחון שנדחתה האמירה שלימוד תורה על ידי נשים הוא תפלות, אך תהליך התקבלות לימוד הגמרא על ידי נשים עדיין לא הסתיים. המודעה שעמה התחלנו את דברינו, שלפיה מחפשים בריש גלי תלמידת חכמים, אבל לא יותר מדי, מבהירה כי הפמיניזם הציוני דתי מבקש להרחיב את מרחב הפעילות הנשי,

4 'י' שרלו, 'תלמוד תורה של נשים – סיכויים וסיכונים', מ' שילה (עורכת), להיות אשה יהודייה, א, ירושלים, 2001, עמ' 67-72.

אך נמנע מלאיים על ההייררכיה הפטריארכלית הגברית. באופן פרדוקסלי, ההישג הנשי הקהה את חוד המאבק. דברים ברוח זו אמרה תמר רוס בספרה: 'חשוב שאוהדי הפמיניזם לא יזלזלו בעבודה שעוד נותר לעשותה ויימנעו מלטפח אשליות לגבי מה שכבר הושג'.⁵

ג. הערכה, ניתוח והיערכות לעתיד: הצבענו בפירוט מסוים על עדויות למודעות פמיניסטית בתחום הציבורי, אך מן הראוי לתת את הדעת גם על עדויות מרתקות למודעות פמיניסטית של נשים בתחום הבית והמשפחה. נשים ציוניות דתיות מצטיינות בהקמת משפחות גדולות בצד טיפוח עבודה במקצועות חופשיים, פעילות בעסקים וקידום קריירה אקדמית באופן שאין לו אח ורע בכל חברה אחרת. בחינת תופעה זו לעומק, שלא תיעשה כאן, תנהיר כיצד שאלת השוויון נפתרת, או לא נפתרת, בחדרי חדרים. האם זו עדות לעשייה פמיניסטית או לפמיניזם מוצהר?

'ארמון התורה ממעל לה', הוא שם ספרה של תמר רוס, ונושאו אורתודוקסיה ופמיניזם. הפרק הראשון נקרא 'ההודאה בבעיה', והוא מוקדש כולו להסבר העובדה כי 'בין שתי התנועות [התנועה הפמיניסטית והתנועה האורתודוקסית] פעורה תהום שלכאורה אינה ניתנת לגישור'.⁶ אולם באחרית הדבר של ספרה, לאחר שהזכירה לקהל הקוראים למי ניתנה הנבואה, רוס מסרטטת תרחיש שעל פיו העימות בין פמיניזם לאורתודוקסיה יבוא לידי פתרון על ידי 'גרעין של תלמידות חכמים בעלות תודעת אחריות הלכתית' ועל ידי 'התמוטטותן של גישות רבניות נושנות'.⁷ רוס משוכנעת כי 'הדחף המכריע יבוא מלמטה, מן השטח'.⁸ ניתן להציג פתרון זה כחלק מתפיסה חדשנית, שעל פיה עקרונות מתקדמים שמעצבים את מחשבותינו בעניינים רבים, כגון זכויות הפרט והזכות לייצוג במרחב הציבורי, לא ייתפסו עוד כעקרונות שיש לכופף למענם את המציאות הקיימת, אלא כעקרונות שיעברו רוויזיה ויוכפפו גם לכללים אחרים.

השאלות שמטרידות אותנו ללא הרף – מיהי אשה, מיהו גבר ומהן זכויותיהם – יכולות להצמיח תשובות חדשות, שלא הוצעו עד כה, אשר תעצבנה באופן שונה

5 רוס (לעיל, הערה 2), עמ' 394.

6 שם, עמ' 31.

7 שם, עמ' 417.

8 שם.

גם את הפרדוקס של פמיניזם ואורתודוקסיה. מודעת ה'דרושה' שהתחלנו בה את דברינו מעידה על אימוץ עמוק של תודעה נשית פמיניסטית מחד גיסא, ועל אי-נחת וחיפוש אחר פתרונות חדשים לדילמה מאידך גיסא. במהלך שישים שנות המדינה האישה הדתית הפנימה מודעות נשית פמיניסטית, אך היא עדיין תרה אחר הפתרון לפרדוקס של חייה: פמיניזם ואורתודוקסיה. אנו עדים לעשייה פמיניסטית ולפמיניזם מוצהר, אך הדיכוטומיה של אורתודוקסיה ופמיניזם עדיין לא נפתרה.